

שיעור ב: הרה"ג הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

א. השאלה הראשונה שיש לדון בה: האם אדם יכול למכור דבר ולשייר?

כלומר, האם ניתן למכור למשל קסטה רק לעניין מסוים ולא לעניין אחר. ובכן, בוודאי שניתן למכור ולשייר, ולומר לקונה לעניין מסוים זה שלך ולעניין אחר אינו שלך. למשל מי שמוכר עז לחלבה, לגבי החלב העז של הקונה, לגבי שאר הדברים העז אינה שלו, וזהו סוג של שותפות. אמנם יש לחלק, משום שהשיור במכירת עז לחלבה הוא שיור המשאיר זכות למוכר, ובמכירת קסטה השיור נועד רק כדי למנוע מהקונה ולא שיהיה למוכר תועלת.

ב. נשאלת השאלה: האם מצאנו שיור כזה שאינו משאיר זכות למוכר אלא כל מטרתו למנוע זכויות מהקונה?

דעת רבי מאיר (ב"מ עח) היא ש"כל המעביר על דעת של בעל הבית נקרא גזלן", ולכן - "הנותן דינר לעני ליקח לו חלוק, לא יקח בו טלית, טלית - לא יקח בו חלוק, מפני שמעביר על דעתו של בעל הבית". רואים אנו מכאן שהנותן יכול לשייר לעצמו משהו אף שאין לו תועלת בשיור. אמנם חכמים חולקים על ר"מ וסוברים שאינו נקרא גזלן, אך לא ברור מדוע: האם משום שסוברים שאי אפשר לשייר כאשר השיור הוא רק למנוע זכות מהמקבל, או שאפשר עקרונית לעשות שיור כזה אך חכמים סוברים שבעל הבית הנותן דינר לעני אינו מקפיד עד כדי כך שיהיה שיור, ונראה כאפשרות השניה.

ג. ישנו דין בגמרא שאין השוכר רשאי להשכיר, כלומר אדם ששוכר חפץ אינו רשאי להשכיר את אותו החפץ לאחרים. מה הדין אם אדם שכר בהמה, והשכירה לאחרים ומתה אצלם? שוכר פטור מאונסים, ולכן אם מתה הבהמה

משפטי אליהו

השיעור ניתן בבכנס "זכויות יוצרים בעידן האינטרנט" שנערך בכולל דיינות פסגות אייר התש"ע. שכתוב השיעור היה למראה עיני הרב שליט"א והוא עבר על עיקרי הדברים והסכים לפרסומם (ההערות והמקורות נוספו על ידי עם עריכת הספר לדפוס).

אצלו הוא פטור על ידי שנשבע שכך אכן קרה. אולם, אם מתה אצל השוכר השני, השוכר הראשון אינו יכול להישבע שכך קרה, ואם השוכר השני שאצלו מתה הבהמה רוצה להישבע יכול הבעלים של הבהמה לומר לשוכר הראשון 'אתה נאמן לי בשבועה ולא הוא'. אומר הרי"ף (ב"מ כ' ע"א בדפי הרי"ף), שלכאורה השוכר הראשון שינה מדעתו של בעל הבית ואם הוא היה נחשב גזלן כדעת ר"מ לא היה מקום לפוטרו בעדים או שבועה שהבהמה מתה באונס, שהרי גזלן מתחייב אף באונסים. לכן, מוכח שאין הלכה כר"מ ולמרות שאינו רשאי אינו נקרא גזלן.

ד. כעת נשאלת השאלה השלישית: אם הוא אינו גזלן איזה איסור יש כאן?

כנראה שיש כאן איסור חכמים. דבר דומה מצאנו (ב"ב קלז ע"א) במי שנותן מתנה לחברו ואומר אני נותן לך 'ואחריך לפלוני', כלומר לאחר שתמות הנכס יעבור לפלוני. אמנם, אם המקבל ימכור את המתנה עוד בחייו לאלמוני, לאחר שימות, המתנה לא תעבור לידי פלוני משום שהמקבל לא השאיר אחריו את הנכס שהרי נתנו עוד בחייו. כעת, למרות שכוונת הנותן היא שהמתנה תעבור לפלוני ישנה דרך לעבור על דעתו על ידי נתינתה מחיים לאחר, והמקבל רשאי לעשות כן. רואים מכאן, שלמרות שהמקבל מצא דרך לעבור על דעת בעל הבית, הוא אינו נקרא גזלן, ולכן המתנה אינה עוברת לפלוני. אם כן, יש כאן איסור חכמים שאינו ממוני.

ה. לדעתי, שאלה זו האם יש כאן איסור דרבנן, נתונה במחלוקת בין השולחן ערוך והגר"א:

עני שקבל צדקה אין בעל חובו יכול לגבות ממנו כי הנותן נתן לו רק כדי שיהיה לו מה לאכול. כך פסק השולחן ערוך בהל' צדקה (יו"ד רנג,יב):

"מי שצריך לבריות ושט אחר פרנסתו ונתנו לו צדקה, אין בעלי חובות יכולים להפרע ממה שגבה בצדקה".

הגר"א (ס"ק יח) מתקשה, הרי אין ההלכה כר"מ אלא כחכמים שהמקבל זכה

ויכול לשנות מדעת בעל הבית ואינו נקרא גזלן, ואם כן מכיון שהעני זכה בכסף יכול לשנות לכל דבר ולהגבות לבעל חובו^{רנ}?

אלא שצ"ל שהשו"ע סובר שעדיין יש איסור גם לפי חכמים, למרות שאינו כגזל. ולויכוח בין הגר"א והשו"ע ישנן הרבה נפ"מ.

למשל, מה הדין אם אדם שכר דירה לשנה, ויש לו בעל חוב שאומר לו: אין לך כסף לפרוע חובי, צא מן הדירה ותן לי לדור שם עד סוף השנה. השוכר אומר לו שאינו יכול משום שיש קפידא של בה"ב ואין השוכר רשאי להשכיר. ניתן לומר שהקפידא של בה"ב אינה יכולה לבוא במקום הזכות בע"ח. כלומר, נכון שיש איסור אולם עדיין הזכות הממונית של בעל החוב לגור באותה דירה אינה מתבטלת בשל האיסור על השוכר, כך נראית דעת הגאון.

ו. מקרה נוסף המובא בגמרא (ב"ק קיב ע"א): אדם שאל בהמה והשואל מת, יכולים בניו להמשיך להשתמש בבהמה כל זמן ימי שאלתה. שואל הנתיבות (שמא ס"ק ג): הרי אין השוכר רשאי להשכיר ואינו רשאי להעביר לאחר, ויכול בעל הבהמה לומר לבנים שאביהם היה נאמן לו בשבועה ולא הם? מתרץ הנתיבות שדין הבנים הסמוכים על שולחן אביהם שונה משאר אדם, שהרי כל המשכיר דעתו על אשתו ובניו ושאר בני הבית. ישנו מי שחולק על הנתיבות, ומבאר שאמנם יש איסור אך אי אפשר לבטל את זכות הירושה שלהם לירש את של אביהם, ורק היכא שיש ברירה אחרת אנו מתחשבים באיסור.

נחזור לנידון שלנו. לסיכום, גם לפי ר"מ וגם לחכמים אדם יכול להגביל את השימוש, וחכמים אינם חולקים שאי אפשר לשייר אלא שלדעתם בעל הבית הנותן לעני אינו מתכוון עד כדי כך לעשות שיור.

משפטי אליהו

רנו) זו לשון הגר"א שם: "ומה שכתב דאומדן דעתא שלא נתנו לו על מנת כך - גם זה אינו, דמכל מקום זכה בה העני כבר והרי יכול לשנות לכל דבר, כמו ששנו בפרק האומנין (ע"ח ב'), וכל שכן שזכה בהן בעל חוב".

ז. מצאנו כן בדעת קצות החושן. השו"ע (חו"מ קיא, ד) פסק שאדם נתן מתנה לבנו ואמר לו לעניין חוב שלך זה נשאר שלי (כלומר אם בא בע"ח שלך זה אינו שלך), אין בעל החוב של הבן יכול לגבות מאותה המתנה (אלא אם כן מת האב והבן זוכה במתנה מכת הירושה). ניתן היה לבאר שמדובר כאן שהאב עשה תנאי, אך קצות החושן (ס"ק ט) מבאר שיש כאן שיור, ורואים ששיור הוא אפילו שאין מעלה למוכר אלא רק לעכב על הקונה. אם כן מצאנו בדעת הקצות שניתן לשייר שיור שאינו שימוש לנותן אלא רק כדי למנוע מן המקבל.

לפי זה, אדם יכול להתנות שאם תעשה כך אינו שלך ויהיה גזל בידך. אבל כל זה תקף דווקא אם כתוב לשון שיור מפורש, אך לשון סתומה כגון 'כל הזכויות שמורות' אינה לשון שיור מבוררת. ראינו שחכמים חולקים על ר"מ שאם אמר לו רק לשם מה נותן ולא הוסיף לצורך מה אינו נותן אין כאן גזל, אלא צריך שיור ברור כדי שתובן כוונת הנותן. לכן מי שרוצה שיהיה איסור תורה להעתיק את הקלטת או הדיסק צריך לכתוב במפורש שהמכירה היא רק לעניין זה ולעניין אחר אינו מכור לו.

נמצאנו, שהקונה שהעתיק עבר על איסור כי השתמש שימוש שלא שייך לו, אך למרות שעבר על איסור מכל מקום הדיסק שממנו העתיק באמת כן שייך לו, אז מאיזה טעם נחייבו לשלם? ישנה דרך נוספת לחייב את הקונה לשלם והיא מטעם דין 'נהנה', וכפי שנבאר.

ח. יש דין בגמרא (ב"ק יט ע"ב) לפיו אדם הנהנה משל חברו צריך לשלם לו על ההנאה. כגון מי שהניח פירות ברה"ר ועברה בהמה ואכלה אותן. על הנזק אין לחייב את בעל הבהמה שהרי מדובר ברשות הרבים (שיש לו רשות להלך שם עם בהמתו) ולא "בשדה אחר" (כלומר - לא ברשות הניזק), אך חייב לשלם מה שנהנה שהרי חסך הוצאה של ארוחת צהריים לבהמה.

אך אם ההנאה שנהנה לא גרמה חיסרון לחברו, פטור מלשלם וזהו דין 'זה נהנה וזה לא חסר' שפטור, מאחר שלא החסיר לחברו אינו נחשב בכלל 'דין

נהנה' שחייב על ההנאה שקבל. כגון אדם ההולך ברחוב ויורד גשם ונעמד מתחת לגג חברו, פטור מלשלם לבעל הגג, כי זה נהנה וזה אינו חסר.

ט. ישנה תשובת נודע ביהודה (חו"מ סי' כד) בנוגע לאדם שחיבר ספר פירוש על מסכת זבחים, ולאחר שבעל הדפוס סיים את עבודת ההדפסה הוא השאיר את כל אותיות מסכת זבחים במקומן בתבנית הדפוס ולא פירק אותם, למעט הפירוש של אותו מחבר, והדפיס לעצמו מסכתות ללא הפירוש. טוען המחבר אני שילמתי לך על הסידור של האותיות, תשלם לי על ההנאה שנגרמה לך. מאידך, בעל הדפוס טוען שהאותיות שייכות לו, ויש לו רשות להשתמש בסידור שלהן. הנוב"י השיב כך: תלוי באופן חישוב התשלום, אם בעל הדפוס נתן מחיר כוללני אז צודק בעל הדפוס, משום שלקח בחשבון שתהיה לו הנאה אחר כך מסידור האותיות. אך אם בעל הדפוס נתן מחיר מפורט לכל פעולה ופעולה בעבודת הדפוס בפני עצמה כולל פעולת סידור האותיות, אזי צודק הלקוח, משום ששילם על פעולת סידור האותיות והיא שייכת לו.

לכאורה, יש להקשות מה אכפת למחבר הרי 'זה נהנה וזה לא חסר'? אלא שהמחבר נחשב 'חסר' משום שכעת פחות אנשים יקנו את הגמרות עם הפירוש שלו, ויקנו בזול את הגמרות שבעל הדפוס הדפיס ללא הפירוש. רואים כאן מהנוב"י שחייב נהנה אינו רק אם נהנה מרכוש האחר, אלא אף אם נהנה משל עצמו, אם האחר שילם לו עבור הסידור נחשב שנהנה משל האחר^{רנז}.

כך גם לגבי העתקה של קסטות או דיסק: מצד גזל, מאחר ורכש את גוף הקלטת אינו חייב להחזיר את הקלטת המקורית, אלא אם כן נעשה שיור. אך ברור שאם עשה ממנה עותק לא שייך לחייב על העותק עצמו מדין גזל, אולם כן ניתן לחייב ממקום אחר שנחשב נהנה משל השני וצריך לשלם, שהרי נגרם חיסרון לשני.

משפטי אליהו

רנז) בישועות מלכו (חו"מ סי' כב) השיג על הנוב"י בזה, ועיין בשו"ת וישב משה (סי' א) שיישב כל השגותיו.

י. באמת יוצא לפי זה, שאם יאמר משהו אני בוודאי לא הייתי קונה, אם באמת לא היה קונה והמכירה של בעלי הזכויות אינה נפגעת מההעסקה שלו, אולי לא ניתן להחשיבו כ'נהנה' ואין לחייבו.

ולסיכום יש כאן שני חידושים בדברי הנוב"י:

1. דין נהנה שייך אף בנהנה מרכוש עצמו אם אחר שילם וגרם להנאה.
2. 'חסר' נחשב אף על מניעת רווח של פרנסה עתידית ולא רק על שימוש המתחר מצד עצמו.

יא. ברצוני להביא הוכחה לנוב"י:

ישנם מספר דרכי קניין לקנות בית או שדה, כסף, שטר או חזקה. הגמרא אומרת (ב"ב נד ע"ב) שאדם הקונה בית אינו מסתפק בכך ששילם כסף אלא בכל זאת רוצה גם שטר כדי שיהיה לו הוכחה ומסמך ביד על המכירה. הגמרא עוד אומרת שישנה בעיה בישראל הקונה קרקע מגוי: לגוי לא אכפת, ומיד לאחר שקבל את הכסף מפקיר את השדה. הישראל הקונה למרות ששילם עדיין לא מתכוון לקנות עד שהשטר מגיע לידו, ובינתיים יש זמן שהקרקע היא הפקר, ולכן אם בתוך הזמן הזה יבוא ישראל אחר ויחזיק בקרקע הרי שזכה בה מן ההפקר. השו"ע (חו"מ קצד, ב) פסק שהישראל הראשון יכול לומר לשני שהחזיק שישלם לו על הקרקע, והטעם לפי חלק מהפוסקים^{רנח} משום שהשני היה יכול להחזיק ולזכות רק משום שהראשון שילם לגוי והגוי הפקיר, ואם כן הישראל השני נהנה מהפעולה של הראשון, וצריך לשלם מדין נהנה.

רואים מכאן, כפי שכתב הנוב"י, שדין נהנה זה אף אם נהנה מרכוש עצמו אם ההנאה נגרמה מתשלום של אחר.

משפטי אליהו

רנח) עיין נתיבות המשפט שם ס"ק ה' שנחלקו האם חייב מדין נהנה או מדין משכון.

לכן לסיכום אלה הן שתי האפשרויות: לעשות שיור לפי לשון נכונה, וגם מושג של נהנה.

יב. שאלות שנשאלו בסוף השיעור:

1. האם ליצירות שהועלו לרשת האינטרנט יש דין זוטו של ים?

תשובה: אין להם דין זוטו של ים, מאחר ואין יאוש טוטאלי מצד הבעלים. בזוטו של ים מדובר בחפץ אחד שהבעלים אינו יכול להשיבו ולכן מותר למוצא לזכות בו, וכאן מדובר ביצירה שרוצה להרוויח ממנה וסומך שיש אנשים ישרים שישלמו.

2. האם מותר להעתיק תוכנה של דברי תורה כגון פרוייקט השו"ת מטעם 'מה אני בחינם אף אתם בחינם'?

[24/07/2018nm]

[תוצר החכמה]

תשובה: אסור. 'מה אני בחינם' פירושו שמותר לכל אחד להעתיק לעצמו את הרמב"ם או לעשות תוכנה מהש"ס ושאר כתבי הקדש שאין להם זכויות. אולם, להעתיק תוכנה שאחר עשה הרי שזוהי הנאה ושימוש בשל רכוש האחר, וצריך לשלם.

3. האם מותר להעתיק תוכנה מגירסה ישנה לאחר שיצאה הגירסה החדשה?

תשובה: תלוי במציאות. אם הגירסה החדשה היא מאד משוכללת, כך שגם מי שיש לו את הגירסה הישנה יקנה את החדשה, אולי מותר. אולם, אם ניתן להישאר ולהסתדר עם הגירסה הישנה, אסור להעתיקה, משום שזה מונע אותו מלקנות את הגירסה החדשה ונחשב שמחסר את הבעלים.